

NOVÉ INICIATÍVY VO VÝVINE SLOVENSKEJ FILOZOFIE A VEDY V R. 1945—1948

VLADIMÍR BAKOŠ, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

BAKOŠ, V.: New Initiatives in the Development of Slovak Philosophy and Science in 1945 to 1948.

Filozofia 43, 1988, No. 3, p. 325.

The author concentrates upon tracing of the theoretical activity of progressive philosophers and scientists from the First Congress of Artists and Scientist in 1945 to the February 1948. In the first part of the paper he concentrates on Hrušovský's publicist activity in which he solved problems of the relation of science and society, of prospects of scientific production in the socialist society, of importance of dialectics in science, of organized cooperation and co-ordination of scientific work, etc.

In the second part he analyzes programme objectives and activities of the reestablished association Scientific Synthesis. He points to a deeper ideologic and theoretical polarization of Slovak philosophy and he appreciates the activity of progressive philosophers and scientists, associated in Scientific Synthesis and in the Philosophical Institute of SAS and its miscellany Philosophica Slovaca. They dealt with theoretical-methodological problems and also with topical ideologic issues and applied the incentives of dialectical and historical materialism in their own scientific work.

Tvorivá slovenská inteligencia si v procese národnej a demokratickej revolúcie ujasňovala svoje postavenie a úlohy v súčasnom dynamic-kom, spoločenskom a politickom vývine. Pracovníci kultúry a vedy sa prihlásili k pokrokovej duchovnej tradícii, ktorá sa niesla v znamení úsilia o demokratizáciu kultúry na I. zjazde umelcov a vedeckých pracovníkov, ktorý sa zišiel pri príležitosti osláv prvého výročia SNP v dňoch 27. — 28. augusta 1945 v Banskej Bystrici. Väčšina z nich si uvedomila nevyhnutnosť aktívne sa zapojiť do procesu ideovej a organizačnej prestavby kultúrneho života na Slovensku.

Úlohou zjazdu bolo predovšetkým vyrovnať sa s minulosťou, t. j. zhodnotiť kultúrno-politický a ideový vývin od trenčianskoteplického kongresu slovenských spisovateľov. Mal aktivizovať slovenskú inteligenciu, dať im spoločnú pokrovkovú platformu. Umelci a vedci sa na ňom manifestačne prihlásili k idei demokratizácie kultúry, aby „slovenská kultúra prestala byť konečne vecou úzkeho kruhu kultúrnych pracovníkov a stala sa vecou celého národa“ [1, s. 136]. Ak ešte v polovici tridsiatych rokov stáli kultúrni pracovníci pred „dilemou Západu či Východu“, zásadné zacielenie ideovo-politickej orientácie sa vyriešilo „rozhodným príklonom nášho kultúrneho života k slovanskej kultúre, menovite ku kultúre východných Slovanov, a to tak v zmysle našich najlepších kultúrnych tradícií, ako aj v zmysle súčasných predstáv o našej budúcnosti“, zdôraznil Laco Novomeský v hlavnom zjazdovom referáte [1, s. 75].

Vedúci predstavitelia slovenského umenia a vedy vystúpili na zjazde a zhodnotili situáciu v jednotlivých kultúrnych oblastiach a zaoberali sa aj problematikou organizácie umeleckého a vedeckého života. Zjazd tak rozhodným spôsobom podporil proces organizačnej a ideovej prestavby kultúrneho života, prehĺbil ideovo-politickú diferenciáciu slovenskej inteligencie, otváral nové perspektívy rozvoja umenia, vedy i filozofie na Slovensku.¹

Významný referát na zjazde predniesol Igor Hrušovský. Rekapituloval postavenie spoločenských vied za predmníchovskej republiky, keď tieto boli nástrojom politických záujmov a prehodnotil ich úlohu v období, keď sa reakčné sily snažili fašizovať a glajchšaltovať slovenskú kultúru. V týchto súvislostiach bolo mimoriadne významné, že len menšina kultúrnych pracovníkov prislúchovala klérofašistickému režimu a že sa podarilo i v tomto období „vo viac-menej maskovanej forme udržať akú-takú kontinuitu našej pokrokovej kultúrnej línie“ (1, s. 87).

Po oslobodení zmeny v spoločenskej a hospodárskej sfére vytvorili priaznivejšie podmienky pre kultúrnu tvorbu, ako tomu bolo za predmníchovskej republiky. Hrušovský tu vychádzal z poznania, že súčasný spoločenský a politický vývin (napriek jeho zložitosti a rozpornosti) vytváral určité priaznivé predpoklady spoločenského plánovania a regulovania hospodársko-sociálnych procesov, čo je podmienkou priaznivého rozvoja vedeckej práce a celkového kultúrneho pokroku. Z tohto hľadiska tu formuloval aj aktuálne potreby a úlohy vedeckej tvorby.

Hrušovský vychádzal z dialektického chápania vzťahu teórie a praxe. Spoločnosť využíva výsledky vedeckého bádania a predkladá vede nové otázky a problémy, ktoré je potrebné riešiť. „Myšlienkový vývin, keď je aj vo svojej špecifike autonómny, vo svojom smerovaní je zrejme závislý od celkového sociálneho kontextu, a to tak vo výbere materiálu skúmania, ako aj vzhľadom na objektívnosť a adekvátnosť poznania. Spoločenské predpoklady jednotného budovania vedy sú uskutočnené v plnej miere nateraz iba v ZSSR, kde sa, pravda, favorizujú v rámci socialistického plánovania a budovania predovšetkým tie oblasti vedeckého výskumu, ktoré sú aktuálne najpotrebnejšie“ (1, s. 89—90). Príklad sovietskej vedy, jej jednotnej organizácie a rozvoja, bol mimoriadne aktuálny aj pre vývin vedy v oslobodenom Československu.

Hrušovský osvetľoval zviazanosť vedy s kultúrnym a spoločenským dianím, ako aj z toho vyplývajúcu determinovanosť kultúrnej a vedeckej tvorby základnými faktormi spoločensko-kultúrneho vývinu. Preto zdôrazňoval, že sa nemožno „izolovať od celkovej sociálno-kultúrnej štruk-

¹ Utvorila sa tu Umelecká a vedecká rada, ktorá ako vrcholný samosprávny, reprezentatívny a výkonný orgán sústredila vo dvoch odboroch — umeleckom a vedeckom (s viacerými sekciami) slovenských kultúrnych pracovníkov. V štvorročnom funkčnom období po II. zjazde slovenských umelcov a vedcov 26.—28. 10. 1946 v Bratislave, sa sústredila na realizáciu návrhov a požiadaviek na ňom prijatých.

túry, lež treba citlivo reagovať na jej vývinové tendencie. Každý sektor kultúrnej tvorby je totiž zložkou celkovej kultúrnej štruktúry. V priznaní k tomuto faktu je záruka vývinovej konvergenencie jednotlivých kultúrnych vied a syntetickej štruktúry poznania. Takáto jednota vedy, používajúcej dialektickú metódu skúmania, nemá statický a racionalistický charakter ako kedysi scholastika, lež je otvorenou štruktúrou s možnosťami ďalších teoretických výbojov“ (1, s. 90).

Dôležitou súčasťou tohto programového vystúpenia tak bolo aj vytyčenie potreby spolupráce a konvergenencie jednotlivých vied, ako sa o to usilovala znovuoobnovená Vedecká syntéza. Hrušovský tu vyslovil očakávanie (nesporne i menom ďalších príslušníkov tohto vedeckého združenia), že vedecká tvorba nebude v priaznivých spoločenských podmienkach deformovaná parciálnymi záujmami, ale naopak, že „koordinovaný a konvergentný vývin jednotlivých vedeckých oblastí bude naďalej vyplývať z vnútorných podmienok vedeckého vývinu a súčasne bude účinne podporovaný celkovým spoločensko-kultúrnym prostredím“ (1, s. 89). Nemožno nespomenúť i v týchto súvislostiach, že tu Hrušovskému a ostatným predstaviteľom pokrokovej vedy išlo nielen o program úzkej spolupráce jednotlivých vedeckých oblastí, o ich plodný kontakt a exaktnosť vedeckej práce, ale v neposlednom rade o zakotvenie vedeckej práce na jednotnej pokrokovej základni. Preto mohol Hrušovský vysloviť i na tomto fóre umelcov a vedcov nádej, že „veda bude mať naďalej výsostne spoločenské poslanie a rovnako je oprávnený pocit istoty, že veda svojej progresívnej úlohe zostane verná a že sa svojej misii nespreneverí“ (1, s. 88).

Na perspektívy, ktoré sa otvárajú vedeckej tvorbe v beztriednej socialistickej spoločnosti, ukázal Hrušovský už v úvodníku *Pravdy* v máji r. 1945. Z historickomaterialistického aspektu charakterizoval miesto ideológie a vedy v triednej spoločnosti, ich podmienenosť tvorbou základných existenčných podmienok a dialektiku ich vzájomného pôsobenia. Vyzdvihol, že „hlavným činiteľom, ktorý určuje smer ideového vývinu, je sama reálna základňa, totiž celok výrobných vzťahov“, a ňou je podmienená celá kultúrna nadstavba. V socialistickej spoločnosti bude dialektický vývin poznania prebiehať na základe dialektického vzťahu tvorby a jednotnej sociálnej štruktúry. Hrušovský sa v tomto období oprávnene nazdával, že vedecká a kultúrna nadstavba budú harmonicky začlenené do spoločenského celku (bez triedne podmienených rozporov a protirečení), že „sú tu naporúdzi predpoklady dokonalej koordinácie jednotlivých oblastí vedeckého poznania na ošoh ich samých i spoločenského celku“ (2).

Hrušovský tu objasňoval, že snaha o koordinovanú a plánovitú vedeckú tvorbu sleduje adekvátnejšie poznávanie reálneho diania. Toto zaručuje plánovité socialistické usporiadanie výrobných vzťahov a metóda dialektického materializmu. „Jednotný a konvergentný vývin vedy a kultúry zaručuje dokonale iba socialistická spoločnosť, nakoľko ideová

tvorba tu nie je viacj nástrojom zneužívania z hľadiska určitých reakčných a parciálnych záujmov a nakoľko sú tu predpoklady pre jednotnú ideovú superštruktúru ako ukazovateľku smeru ďalších ideových výbojov za lepším a hlbším poznaním sveta“ (2). Hrušovský pritom zastával stanovisko, že vývin spoločnosti a poznania prebieha „cestou dialektických premien, t. j. cestou vnútorných štruktúrnych napätí a ich prekonávaním vyššími a dokonalejšími štruktúrami. Tam, kde takýchto napätí niet, tam nie je ani vývin, tam život ustrie“ (2).

Vzťah vedy a spoločnosti patrila v tomto období medzi najnaliehavejšie otázky súčasnosti. Preto aj Hrušovský (podobne ako ďalší autori) venoval tejto problematike zvýšenú pozornosť. Analyzoval ju ako teoreticky, tak z aspektu praktického dosahu jej riešenia. V tejto etape spoločensko-kultúrneho vývinu u nás sa zvyrazňovalo úsilie plánovito regulovať a koordinovať spoločensko-kultúrne procesy, resp. išlo o „socializáciu vedy samej“.

Hrušovský preto vystupoval proti „liberalistickej rozbíhavosti“ vedeckej tvorby, proti neorganizovanosti a improvizácii vo vedeckom živote, proti uplatňovaniu mimovedeckých zreteľov a parciálnych záujmov. Ukazoval na zákonitý kontakt vedeckej tvorby s konkrétnymi spoločenskými potrebami. Veda je organickou súčasťou spoločensko-kultúrnej štruktúry, ktorú ovládajú určité všeobecné zákonitosti. Z poznania tejto determinovanosti vyplývali pre pokrokových vedcov dôležité konzekvencie. „Ak teda takzvaná absolútna sloboda vedeckého pracovníka je zrejme holá ilúzia, skutočná sloboda spočíva v uvedomení si spomenutých spoločenských závislostí a zákonitostí sociálneho vývinu a v možnosti tým danej, účinne sa vyhýbať vplyvom všetkých tých imperatívov, ktoré sú so spoločenskej stránky reakčné a s ideovej stránky dogmatické a nevedecké“ (3, s. 4). Pokrokový vedecký pracovník má sa stať na základe poznania zákonov spoločenskej dialektiky „uvedomelým činiteľom tejto nevyhnutnosti a aby aktívne využíval toto poznanie v spoločensko-kultúrnej praxi“ (3, s. 4).

V týchto súvislostiach „socializácia vedy“ znamenala potrebu organizovanej a plánovitej vedeckej tvorby, koordinácie rôznych oblastí vied, ich interdisciplinárnej spolupráce a ich konverencie, rovnako však „plodný kontakt s reálnou a aktuálnou praxou“, „s konkrétnou realitou v celej jej rozlohe“. Nemala však prinášať „uplatňovanie nejakých absolutistických a dogmatických prvkov, nijako neodstraňuje vedecké pokusníctvo, heuristiku a určitú pluralitu metód, no pripúšťa ich len v istých hraniciach, ako to už dávno platí pre niektoré staršie a diferencované odbory prírodných vied, napríklad fyziku a chémiu“ (3, s. 4–5).

Aktuálnou úlohou vedy na Slovensku v tomto období bolo prispievať k celkovému spoločenskému pokroku, a to aj vlastnou odbornou vedeckou prácou a jej príspevkom k rastúcej objektivite poznania. Preto Hrušovský sústavne vyzdvihoval význam objektívneho poznania zákonitostí reálneho diania a spoločensko-kultúrnych procesov. „Čím vyšší a adek-

vätnejší stupeň poznania sveta sme dosiahli, tým bezpečnejšie predvídame udalosti, tým slobodnejšie sa orientujeme vo svete a organizujeme svoje akcie a tým dokonalejšie a účelnejšie svet ovládame. Skúsenosť a prax, dirigované vedeckou teóriou, navzájom zase pomáhajú zlepšovať vedecké poznatky“ (1, s. 92).

Ako všeobecnú teoreticko-metodologickú základňu spoločenských vied a ich objektívnej a koordinovanej vedeckej práce Hrušovský uprednostňoval metódu dialektického a štruktúrneho skúmania. Táto metóda umožňuje podľa neho exaktné spracovanie vedeckého materiálu a adekvátne vyjadrenie spoločensko-kultúrnych a vedných procesov. „Všeobecné teoretické poznatky touto metódou docielené a overené sú záväzné pre každého seriózneho vedeckého pracovníka, ako je tomu analogicky v prírodných vedách. Iba takto možno zaručiť objektívnosť vedeckej práce a vedeckú syntézu bez forsírovania nejakých uzavretých a hotových poznatkových sústav“ (1, s. 91).

Preto, keď ukazoval na význam Lenina ako filozofa dialektického materializmu, vyzdvihoval predovšetkým jeho chápanie dialektiky ako teórie a metódy poznania. Ako písal: „dialektický materializmus nie je sumou stuhnutých schém a šablón, lež ozaj živým teoretickým nástrojom, ukutým v dialektike praxe a poznania, ktorý umožňuje ‚vysvetľovať svet‘ za tým cieľom, aby ho bolo možno prerobiť a zlepšiť. Je to teoretická zbraň, ktorú Lenin zdokonalil a skvelým spôsobom uplatnil v praxi“ (4, s. 3).

Hrušovský si osvojoval materialistickú dialektiku a aplikoval dialektické chápanie skutočnosti nielen vo svojich vedeckých prácach (najlepším príkladom jeho súčasného výkladu dialektického materializmu je práca *Engels ako filozof*, Bratislava 1946), ale šíril ho aj na stránkach kultúrno-politickej tlače. Vychádzal z poznania, že práve materialistická dialektika zachycuje svet v jeho pohybe, vývine, jednote a protikladoch.

Reálnu skutočnosť chápal Hrušovský ako dynamickú štruktúru, ako „sieť stálych napätí“, štruktúru „konkrétnych a materiálnych súvislostí“, ktorá je plná pohybu a vývoja, ktorého hnacou silou sú imanentné rozpory a napätia. Reálne dianie je možné adekvátne pochopiť, iba ak prizeráme k celej zložitej sieti vzájomných vzťahov a súvislostí jednotlivých stránok a oblastí skutočnosti. Dialektické skúmanie musí zohľadňovať súvislosti všetkých reálnych zložiek daných javov s inými javmi a oblasťami a zároveň prihliadať k ich vnútorným dynamickým zákonitostiam [túto vnútornú dynamiku nemožno pri výklade oddeľovať od dynamiky iných materiálnych oblastí, upozorňoval Hrušovský].

Správne vykladal dialektiku ako teóriu poznania reálnych zákonitostí a dialektických súvislostí a zároveň ako metódu teórie a praxe. „Pojem dialektiky teoreticky vyjadruje univerzálnu zákonitosť reálneho dejstevovania, no pritom má aj hlboký metodologický význam, keďže určuje, ako zásadne treba pristupovať k skúmaniu prírodných a spoločenských javov“ (1, s. 92).

čenských zákonitostí a ako výsledky tohto výskumu možno prakticky zhodnotiť a upotrebiť“ [5, s. 133]. Dialektickú štruktúru objektívnej skutočnosti a jej hlboké univerzálne a všeobecné zákonitosti, ktoré pri všetkej diferencovanosti podmieňujú jej jednotu, nám odhaľuje vedecká teória.

Hrušovský osobitne vyzdvihoval význam dialektiky vo vede. Bolo prínosom, keď zdôrazňoval, že iba cestou dialektiky poznania a praxe je možné adekvátne zachytiť hlboké zákonitosti reálneho sveta a jeho procesov a podstatnú dialektickú štruktúru objektívnej skutočnosti. Osvojoval si Leninovo chápanie dialektickej cesty poznania od konkrétneho, živého pozorovania k abstraktnému mysleniu a od neho k praxi. Podľa Hrušovského „iba v dialektickom postupe od jedinečných a konkrétnych faktov k abstraktným súvislostiam, a naopak, ako sa to javí v ľudskej praxi, je záruka skutočného približovania k objektívnej pravde“ [6, s. 2]. V procese vývinu vedy poznanie reálneho sveta postupuje od javového povrchu vecí k podstatnej štruktúre objektívnej reality, k poznaniu reálnych a všeobecných zákonitostí a dialektických súvislostí.

Vývinovú dialektiku materiálneho sveta odzrkadľujú pojmové kategórie, pričom objektívnosť a adekvátnosť teoretických poznatkov závisí od dialektickej súhry teórie a konkrétnej skúsenosti a praxe. Naše predstavy a pojmy, myšlienkové abstrakcie, a najmä pojmové kategórie vo vývinovom procese poznania postupne stále hlbšie zachycujú zákonitosti reálneho diania a štruktúrálnu dialektiku vonkajšieho sveta, resp. jeho podstatnú, dialektickú štruktúru. „Jednotlivé zákony a kategórie poznania, ak sú v živom kontakte s premenlivou a vyvíjajúcou sa skutočnosťou, pomerne spoľahlivo zvyrazňujú a odzrkadľujú túto skutočnosť. Jednotlivé pojmové kategórie javia sa ako stupne či uzlové body, ktoré tvoria články v refazi historického procesu poznania. Poznanie je skutočne historickým procesom: vďaka spoločenskej praxi sa ustavične prehľbuje a rozširuje. Pojmy ľudí, takto materialisticky a dialekticky podmienené, odrážajú relatívne priliehavo vývin a vzťahy prírody, ako aj ľudskej aktivity“ [6, s. 3]. Naše konkrétne poznatky vyplývajú z praxe a táto je ich kritériom. Hrušovský zdôrazňoval, že „najlepšou zárukou skutočnej objektívnosti nadobudnutých poznatkov je sama prax a ich aplikácia na ďalší výskum reálnej skutočnosti“ [5, s. 131].

*

Pokrokové snahy v slovenskom kultúrnom a vedeckom živote tohto obdobia presadzovala aj obnovená Vedecká syntéza. Progresívni slovenskí vedeckí pracovníci sa združili v Spolku pre vedeckú syntézu už r. 1937. Cieľom tohto združenia bolo teoreticky a metodologicky zjednotiť a koordinovať jednotlivé vedy, ako aj precizovať metódy vedeckej práce, zexaktiť jej jazyk, a tak prispieť k jej progresívnemu vývinu v kontakte so súčasnou modernou európskou vedou. Už v tomto období spolupra-

covali predstavitelia tohto vedeckého združenia s predstaviteľmi našej pokrokovej kultúry, s davistami, pokrokovými umelcami a spisovateľmi. Otvorene sympatizovali so sovietskou kultúrou a vedou, sledovali s obdivom socialistické premeny života v ZSSR a netajili svoje protifašistické zmýšľanie. Preto sa nemožno čudovať, že čoskoro po vzniku klérofašistického slovenského štátu bol tento vedecký spolok policajne zakázaný (r. 1940).

Hneď v prvých dňoch oslobodenej československej republiky obnovila Vedecká syntéza svoju činnosť (4. mája 1945), s cieľom priniesť nové podnety pre vývin vedy na Slovensku. Zároveň bolo potrebné čeliť reakčným ideovo-teoretickým tendenciám a filozofickým smerom. Preto nie je náhodné, že už na prvej schôdzke tohto vedeckého združenia prebehla kritická diskusia o intuitívnom realizme N. O. Losského a jeho slovenského propagátora J. Diešku. Absolutistický a statický postoj v otázke poznania reálnej skutočnosti podrobil kritike predovšetkým I. Hrušovský (táto vyšla aj tlačou už v marci pod názvom *Kritika intuitívneho realizmu*, Bratislava 1945). Vo svojej prednáške odmietol postulát intuitívneho realizmu, že sme schopní gnozeologicky poznať originálnu a ontologickú kvalitu reálnej skutočnosti, z kriticko-realistických pozícií poukázal na to, že „poznávacie funkcie sú špecificky odlišné od tejto ontologickej kvality a vysvetlil, že vede postačí, že vo výskume reálnej skutočnosti postupujeme vždy ďalej a ďalej a že vedecká skúsenosť a experiment sa diferencujú a odhaľujú nám vždy adekvátnejší obraz sveta“ (10, s. 3).

Antiscientistický intuitivizmus sa chcel prezentovať ako moderná teória poznania, avšak jeho teoretická neudržateľnosť a vývinová retardácia boli jednoznačné, preto ho aj pokrokoví filozofi a vedci programovo odmietli. V stretnutí kriticko-realistického scientizmu I. Hrušovského s intuitívnym realizmom J. Diešku sa nielen vyhrotil teoretický spor v riešení základných gnozeologických otázok, ale išlo aj o stretnutie dvoch koncepcií filozofie a vedy, ako aj o to, ktorá z nich získa dominanciu v duchovnom živote na Slovensku v nasledujúcom období.

Idealistická filozofia opierajúca sa o náboženský svetonázor sa v tomto období aktivizovala v záujme boja proti všetkým progresívnym ideovo-teoretickým trendom vo filozofii a vede. Intuitívno-realistická gnozeologická koncepcia bezprostredného nazerania predmetu v origináli bola vedome zamierená proti scientisticky orientovanému kriticko-realistickému prúdu v slovenskej filozofii, ktorého poprední predstavitelia I. Hrušovský a S. Felber sa čoraz výraznejšie prepracúvali na pozície marxizmu-leninizmu. Preto aj terčom útokov zástancov intuitívneho realizmu (J. Dieška, M. Chladný-Hanoš) neboli iba názory I. Hrušovského, ale stala sa ním marxisticko-leninská teória odrazu a dialektický a historický materializmus ako taký. Tribúnou ofenzívneho nástupu intuitivistov proti kritickému realizmu v gnozeológii a ich pseudovedeckého „prehodnocovania“ teoretickej nosnosti marxisticko-leninskej filozofie bol *Filozofický zborník Matice slovenskej*, kde publikovali množstvo pri-

spevkov. (Bližšie pozri — 16, s. 554 a n.) Vyznávači intuitívneho realizmu nedokázali ani v podstatne zmenených spoločenských podmienkach prekročiť horizont myšlienkového epigónstva N. O. Losského a ich jednostranná polemika s kritickým realizmom bola len neúspešným pokusom udržať pozície mysticismu, iracionalizmu a špekulatívno-teologickému mysleniu na Slovensku.

Ako sme mohli vidieť, I. Hrušovský sformuloval východiská a teoreticko-metodologické zásady obnoveného vedeckého združenia vo svojom vystúpení na I. zjazde umelcov a vedcov r. 1945 a vo viacerých časopiseckých článkoch. Programovým cieľom Vedeckej syntézy, ako uvádzali stanovy tohto vedeckého spolku, bolo „skúmať moderné metodologické problémy a vzájomné vzťahy jednotlivých oblastí kultúrnych a prírodných vied a spoluprácou vied dosahovať nové vedecké poznatky“. Ťažisko kolektívnej spolupráce predstaviteľov viacerých vedeckých disciplín a v tomto období už aj zástupcov prírodných vied, spočívalo v diskusiách a prednáškach, na ktorých si objasňovali predovšetkým teoreticko-metodologické problémy vedeckého bádania.

Takéto zameranie tohto vedeckého združenia potvrdilo aj zakladajúce valné zhromaždenie Vedeckej syntézy v októbri r. 1946 v Bratislave, na ktorom I. Hrušovský uviedol jej programové ciele: „združiť vedeckých pracovníkov z rozličných odborov vedných, aby sa umožnilo srovnávanie štruktúr jednotlivých vied kultúrnych aj prírodných a podporovali sa tak koordinačné a konvergentné tendencie modernej vedy v súhlase s rovnakými tendenciami spoločenského vývoja. Zabráni sa tak atomizácii a izolovanosti jednotlivých špecifických odborov“. Opäť zdôraznil, že nejde „o získavanie akejsi racionalistickej istoty alebo o dogmatizáciu, lež o koordináciu a hľadanie metodických príbuzností — osobitne pri vedách mladých, ktoré neraz prejavujú tendencie divergentné — a o adekváciu teórie ku konkrétnemu materiálu“. Vedecká syntéza tak obnovila svoju činnosť s totožnými programovými cieľmi ako v predvojnovom období, t. j. išlo opäť „o úsilie o jednotnú vedu a o vyradenie prázdnej a neplodnej metafyziky presným a logicky bezchybným formulovaním vedeckých viet“, pričom sa zdôrazňovala funkcia logickej syntaxe a sémantiky. Zároveň tu však Hrušovský zotrval na redukcionistickom stanovisku vo vzťahu k filozofii, keď ju „redukuje na noetiku, logiku a metodológiu, teda na vedu, ktorá ujasňuje pojmy a ich vzťahy a skúma metódy nášho poznávania reálneho sveta“.²

V druhej etape činnosti Vedeckej syntézy do februára 1949 prebehli na pôde tohto vedeckého spolku prednášky a diskusie z filozofie (celkom jedenásť), ďalej z psychológie, histórie, estetiky a všeobecne kultúrnej problematiky (13), ako aj z prírodných vied (6). Z problematiky filo-

² Zápisnica napísaná na zakladajúcom valnom zhromaždení spolku „Vedecká syntéza“ dňa 4. 10. 1946. Dokumenty z činnosti Vedeckej syntézy (archív autora).

zofie (popri už spomenutej diskusii o noetike intuitívneho realizmu) prednášal I. Hrušovský o dialektike poznania, problému kauzality, ďalej S. Felber o reálnom svete a jeho poznávaní, M. Topol'ský o základných tézach spoločenskej dynamiky, J. Cíger o probléme infinitezimálnej logiky existenčných vzťahov pravdy, J. L. Fischer o kvalite, funkcii a štruktúre. Pracovníci z iných vedeckých disciplín tu prednášali o výskume emocionálnej instability dotazníkovou anketou, psychopatológii bežného myslenia, o psychológii podvedomia a kritike pojmu nevedomia u S. Freuda, ale aj o aktuálnych problémoch teoretickej biológie a teoretickej fyziky, modernej astronómie, o logických základoch matematiky.

Vedeckú syntézu zjednocovalo úsilie o objasňovanie základných teoreticko-metodologických problémov modernej vedy, prehĺbenie metód a princípov vedeckej práce, ako aj zbližovanie a spoluprácu vied na Slovensku. Na pôde tohto vedeckého spolku sa stretávali jeho členovia s ďalšími vedeckými a kultúrnymi pracovníkmi a aj keď neboli myšlienkovy a svetonázorovo úplne jednotní, ich spolupráca prinášala konkrétne výsledky.³ Aj Vedecká syntéza prispela k pokračujúcemu procesu ideovo-teoretickej diferenciácie slovenskej inteligencie, k tomu, že viacerí vedci a kultúrni pracovníci si ujasnili svoju ideovú, teoretickú a svetonázorovú pozíciu. Samotným členom Vedeckej syntézy však nešlo o akúsi názorovú monolitnosť, ale o tvorivú spoluprácu, výmenu názorov v diskusiách, ich ujasňovanie v záujme ďalšieho rozvoja vedy a kultúry na Slovensku. Pozornosť venovali ako teoreticko-metodologickej problematike, tak aj ideovým súvislostiam vývinu slovenskej vedy, otázkam jej spoločenskej funkcie. Preto sa na pôde Vedeckej syntézy diskutovalo o príprave *Manifestu slovenských umelcov a vedeckých pracovníkov*, ktorý sa stal významným dokumentom I. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov v auguste r. 1945. Prebehli diskusie o funkcii umenia a vedy včera a dnes, ako aj o reforme vysokoškolského štúdia.

V období vyostrených ideovo-politických stretnutí medzi pokrokovými a reakčnými silami príslušníci Vedeckej syntézy si stále jasnejšie uvedomovali, že ich miesto môže byť iba na strane najpokrokovejšieho smeru súčasnosti, na strane komunistov a ich programu revolučnej premeny celej spoločnosti. Preto sa postavili za komunistov už pred voľbami na jar r. 1946 *Ohlasom predstaviteľov slovenskej kultúry*.

Uvedomelé politické postoje pokrokovej inteligencie boli prejavom jej svetonázorového vyzrievania. Viacerí pokrokoví vedci sa inšpirovali sovietskou vedou, sprístupňovali jej výsledky slovenskej kultúrnej ve-

³ Potrebu spolupráce prírodných vied a filozofie zdôraznil podpredseda tohto združenia Dionýz Ilkovič, pričom „upozornil na možnosť, že sa názory členov budú azda niekedy diametrálne rozchádzať“, ako uviedol na valnom zhromaždení. Príslušníkom tohto vedeckého spolku išlo práve o diskusiu jednotlivých názorov, nechceli „nikomu predpisovať nijaký svetonázor“, ale ako uviedol predseda I. Hrušovský „práve vedeckou syntézou a ujasnením pojmov dospieva sa k svetovému názoru v hlavných rysoch súhlasnému“. (pozn. — 2).

rejnosti a podieľali sa na propagácii marxisticko-leninskej literatúry. Súčasne objasňovali význam marxizmu-leninizmu pre rozvoj kultúry a vedy, prispievali k osvojovaniu si podnetov dialektického a historického materializmu a čoraz výraznejšie ich aplikovali vo vlastnej vedeckej práci. Aj Vedecká syntéza tak prispievala k tvorbe predpokladov rozvoja slovenskej vedy a filozofie na nových základoch.⁴

V tomto období bolo nevyhnutné zápasiť so silami, ktoré sa aj v kultúre, vede a filozofii opierali o konzervatívne ideové a svetonázorové rezídua (predovšetkým náboženskú filozofiu a politický klerikalizmus) a posilňovali tendencie k svetonázorovej reakčnosti. Aj v oblasti vedy bolo potrebné vstúpiť s týmito silami do otvoreného ideovo-teoretického boja a vytvoriť proti nim myšlienkovú, ale aj organizačnú bázu. Prehľbujúca sa ideovo-politická diferenciácia sa odrazila aj v teoreticko-metodologickej a organizačnej polarizácii slovenskej filozofie.

Idealisticky orientovaná časť slovenskej filozofickej obce svetonázorovo spätá s náboženstvom sa naďalej združovala na pôde Filozofického odboru Matice slovenskej (jeho predsedom bol S. Š. Osuský)⁵. Náboženská filozofia, ale najmä intuitivizmus, iracionalizmus a mysticizmus dominovali na stránkach Filozofického zborníka MS (v r. 1945—1947 bol jeho zodpovedným redaktorom J. Dieška)⁶. Avšak nielen na jeho stránkach, ale aj v osobitných publikáciách a v tlači propagovali náboženský svetonázor a v mene kresťanských mravných ideálov a „humanizmu“ vystupovali proti pokrokovým myšlienkam a spoločenským silám.

Na platforme ideovo-teoretickej opozície voči týmto tendenciám sa stretli tí predstavitelia slovenskej vedy a filozofie, ktorí už za klérofašistického slovenského štátu odmietali iracionalizmus, mysticismus, a špekulatívno-teologické myslenie a kládli proti nim postuláty vedeckosti, racionality, kritickosti a objektivity vo vedeckom a filozofickom bádaní a tvorbe. Aj keď ani títo predstavitelia vedy a filozofie neboli ideovo-teoreticky a svetonázorovo jednotní,⁷ vytvárali už rozhodnú protiváhu

⁴ V období po Víťaznom februári r. 1948 aj príslušníci Vedeckej syntézy prehodnocovali stav a perspektívy slovenskej vedy. Na pôde tohto združenia prebehli diskusie na témy: súčasný stav slovenskej vedy a marxizmus; slovenská historická veda a marxizmus; čo ďalej v umení?, a ďalšie.

⁵ Samuel Š. Osuský, ktorý sa vo vlastnej filozofickej tvorbe usiloval zmierovať vedu s teológiou, chcel preklenúť prehľbujúci sa rozkol slovenskej filozofickej obce. Podľa neho sa mali Matica slovenská a SAVU vzájomne dopĺňať. Filozofia sa mala na pôde SAVU pestovať „čiste exaktne“, vo FO MS „viac popularizačne“ (13, s. 54).

⁶ Takéto zameranie Filozofického zborníka MS, keď „bojoval proti vede a za povýšenie slepej viery“ a chcel „nahradiť odbornosť mystičnosťou“ (14, s. 230), ukončil nový redaktor Michal Topoľský. Nová orientácia zborníka sa prejavila v dvojčísle 3 — 4 ročníka VIII na rok 1947, ktoré vyšlo po februári r. 1948 a obsahovalo príspevky A. Siráckeho, M. Okála, M. Topoľského a V. Filkorna.

⁷ Predstavitelia pokrokovej filozofie, ktorí sa už v tomto období prepracúvali na pozície marxizmu-leninizmu, spolupracovali s filozofmi a vedcami, ktorí naďalej zotrúvali na platforme myslenia pozitivistickej a realistickej orientácie, „masarykizmu a buržoázneho demokratizmu“. Títo slovenskí vedci a filozofi (ako napríklad Anton Štefánek a Svätopluk Štúr pôsobiaci na Filozofickej fakulte bratislavskej univerzity)

nábožensky orientovanej filozofii a otvárali možnosti progresívneho rozvoja slovenskej filozofie. Mimoriadne významné bolo konštituovanie Filozofického ústavu v rámci Slovenskej akadémie vied a umení.

Filozofický ústav SAVU začal činnosť v januári r. 1946 pod vedením predsedu I. Hrušovského (administratívnym riaditeľom bol S. Felber, interným asistentom J. Cíger). Na pravidelných pracovných schôdkach, ktorých sa zúčastňovali aj viacerí externí spolupracovníci, diskutovali o aktuálnych filozofických otázkach, konkrétne: išlo o problém kauzality, pomer analytických a syntetických vied, problém absolútnej pravdy, otázku platnosti dvojhodnotovej logiky, problém intuície a intuitívneho poznávania, psychoanalýzu a iné. „Veľmi plodnou a účelnou sa ukázala najmä diskusia o podstate a štruktúre sveta a jeho poznateľnosti a o pomere logiky formálnej a dialektickej“ (12, s. 299).

Tribúnou týchto filozofických pracovníkov, ktorí sa aj touto formou kolektívnej spolupráce usilovali programovo podporovať racionalistickú a vedeckú orientáciu v našej filozofii a vede, sa stal zborník *Philosophica Slovaca*.⁸ Vychádzali z poznania toho, že filozofická tvorba a jej smerovanie je podmienené nielen jej vlastným predmetom skúmania, ale aj celkovým spoločensko-kultúrnym vývinom. Išlo im predovšetkým o skutočne objektívnu vedu a filozofiu, ktorá sa opiera o vedecké metódy skúmania a ktorá vylučuje akýkoľvek dogmatizmus a zároveň nespútanú ľubovôľu vo vedeckej tvorbe. Ako v redakčnom úvodníku ukazoval I. Hrušovský, vedecká a filozofická tvorba, ktorá sa postupne prehlbuje a zdokonaľuje, ktorej objektívnosť rastie, sa overuje spoločensko-kultúrnou praxou. Filozofia ako objektívna veda sa musí prizerať k súvzťažnostiam s ostatnými kultúrnymi aktivitami, k svojej spoločensko-kultúrnej funkčnosti a spätosti so životom. „Iba to nám zabezpečí, že sa filozofia vo svojich dôsledkoch nestane nástrojom, i keď neuvedomelým, sociálnej reakcie“. Preto zdôraznili v úvode tohto zborníka, že „dnešnej vede a filozofii musí ísť o uplatnenie objektívnych meradiel, o vypäté úsilie po adekvátnom poznaní skutočnosti, že dnešná kultúra musí byť zameraná proti subjektívnosti výlučného individualizmu. Nie nadoblačná osamotenosť, ale sociálne tvorivá funkčnosť. V tom je tiež zmysel vedeckosti filozofie“ (11, s. 6).

Pokrokoví filozofi a vedci uvedomele spájali úsilie o vedeckosť so spoločenskou angažovanosťou v zápasoch doby, i keď ani tu sa nevyhli určitým nedôslednostiam a ilúziám, jednoznačne prispeli k posilneniu progresívneho trendu rozvoja kultúrneho a vedeckého života. Významné

nedokázali prekročiť idealistický horizont svojho myslenia rámcovaný abstraktným humanizmom.

⁸ Programový zámer vydávať pravidelne jedenkrát ročne zborník Filozofického ústavu SAVU sa uskutočnil len čiastočne, čím boli ohrozené aj možnosti širšieho spoločenského pôsobenia. Už prvý ročník *Philosophica Slovaca* na rok 1946 vyšiel v Bratislave vo februári r. 1947, druhý a tretí ročník na roky 1947–1948 až v roku 1949 v Bratislave. Obe nákladom SAVU.

bolo, že viacerí poprední predstavitelia slovenskej vedy a filozofie si nielen ujasnili svoje miesto v súčasnom ideovo-politickom zápase, ale aj svetonázorovo vyzrievali. Pre súčasný rozvoj a ďalšie perspektívy spoločenských vied bola mimoriadne aktuálna požiadavka, aby si vedec-kí pracovníci osvojovali metodologické zásady marxizmu-leninizmu.

Marxizmus-leninizmus sa šírila stále intenzívnejšie, a to prostredníctvom stránickej tlače a propagandy, ale najmä v podobe brožúr objasňujúcich základné otázky marxisticko-leninského svetonázoru a prekladov prác klasikov. V Knižnici marxizmu-leninizmu, ktorú vydávalo nakladateľstvo Pravda (pod redakciou L. Szántóa) vyšli práce K. Marxa a F. Engelsa, V. I. Lenina, G. V. Plechanova, M. Kammariho a viacero prác J. V. Stalina.

Mimoriadne významná bola v tomto období propagandistická činnosť Ladislava Szántóa a jeho publicistika na stránkach stránickej tlače. K ďalšiemu posilňovaniu predpokladov pre rozvoj marxisticko-leninskej teórie prispieval aj časopis *Nové Slovo*, ktorý sa stal tribúnou marxisticky orientovanej inteligencie a venoval priestor aj filozofickej problematike. Aj keď svetonázorová diferenciacia postupne zasiahla celú vedeckú obec, predpoklady pre širší marxistický front vedeckých pracovníkov sa len začínali formovať a tieto začiatky neboli bez protirečení a problémov. Počet marxistických vedeckých a kultúrnych pracovníkov nebol dostatočný, väčšina z nich sa v súlade s požiadavkami doby väčšími sústreďovala na ideovo-politickú, kultúrno-organizačnú a propagandistickú činnosť, ako na vlastnú tvorivú vedeckú prácu. O to významnejšie boli jednotlivé pokusy slovenských pokrokových vedcov a filozofov aplikovať dialektický a historický materializmus vo vlastnej vedeckej tvorbe.

Pokrokoví vedci a filozofi sa aktívne zúčastňovali prebiehajúceho ideovo-politického zápasu, vo vedeckej aj ideologickej oblasti prispeli k revolučnému vyvrcholeniu procesu prerastania národno-demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú. Februárové víťazstvo pracujúceho ľudu otvorilo nové perspektívy našej filozofii a vede. Do popredia sa dostala úloha prekonávať svetonázorové pozostatky meštiackej vedy, bolo potrebné rozísť sa s tými prejavmi idealistického spôsobu myslenia, ktoré mali vplyv na filozofickú a vedeckú tvorbu v predchádzajúcom období. Bolo nevyhnutné prikročiť k prebudovávaniu teoreticko-metodologického základu vedeckých disciplín z pozícií vedeckého filozofického svetonáhľadu, ktorý bol formotvorný z hľadiska vývinových potrieb tvoriacej sa socialistickej spoločnosti.

Vedecká a filozofická práca sa začala pretvárať v súlade s novými spoločenskými úlohami a cieľmi. „Uvedomujeme si, že budovanie socializmu vyžaduje nielen významnú premenu hospodárskej a spoločenskej základne nášho národa, ale aj predstavbu slovenskej kultúry, a teda aj filozofie“, písali pokrokoví predstavitelia filozofickej obce v redakčnom úvodníku *Naše nové úlohy* zborníka *Philosophica Slovaca* (12, s. 5). Ukázali na nové perspektívy a úlohy našej vedy a filozofie v procese

budovania socializmu. Zdôraznili, že „je nevyhnutne potrebné, aby si naši filozofickí pracovníci čím skôr dôkladne osvojili svetonáhľad robotníckej triedy, marxizmus-leninizmus, ktorý je jedine vedecký a pokrokový a zpod zorného uhla tohto svetonáhľadu riešili všetky otázky kultúry, vedy a filozofie“ (12, s. 7). Marxizmus-leninizmus ako ideová zbraň robotníckej triedy, ktorej historickou úlohou je zúčtovať s kapitalizmom a raziť cestu beztriednej, socialistickej spoločnosti, ako „vedecký svetonáhľad v pravom slova zmysle, vyvodený zo všetkých skúseností a poznatkov ľudstva a overený praxou“ (12, s. 6), sa stal kvalitatívne novou bázou vedeckej práce a socialistickej etapy rozvoja našej filozofie.

LITERATÚRA

1. Sborník z I. zjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov. Bratislava 1946.
2. HRUŠOVSKÝ, I.: Veda a socializmus. In: Pravda 5. 5. 1945, č. 61.
3. HRUŠOVSKÝ, I.: Veda v živote spoločnosti. In: Kultúrny život 21. 3. 1946, č. 5.
4. HRUŠOVSKÝ, I.: Význam Lenina ako filozofa. In: Pravda 22. 4. 1945, č. 51.
5. HRUŠOVSKÝ, I.: Dialektika. In: Tvorba V, 1946.
6. HRUŠOVSKÝ, I.: Význam dialektiky vo vede. In: Nové slovo III, 15. 3. 1946, č. 10.
7. HRUŠOVSKÝ, I.: Postavenie kultúrnych vied na Slovensku. In: Nové slovo II, 5. 10. 1945, č. 19.
8. HRUŠOVSKÝ, I.: Úlohy našej kultúry. In: Nové slovo 1948, č. 52.
9. HRUŠOVSKÝ, I.: Hybné sily nášho filozofického života v povojnovom období. In: Filozofia 14, 1969, č. 4.
10. Schôdzka obnovennej Vedeckej syntézy. Pravda 8. 5. 1945.
11. Philosophica Slovaca I, Bratislava 1946.
12. Philosophica Slovaca II—III, 1947—48, Bratislava 1948.
13. OSUSKÝ, S. Š.: Naše úlohy. In: Filozofický zborník MS VI—VII, 1946, č. 1.
14. Záver a počiatok. In: Filozofický zborník MS VIII, 1947, č. 3—4.
15. GREŠÍK, L.: Slovenská kultúra v revolúcii (1944—1948). Bratislava 1977.
16. ŠULAVÍKOVÁ, B.: Intuitivistická dezinterpretácia marxizmu v slovenskej filozofii. Filozofia 38, 1983, č. 5.
17. Sborník Umeleckej a vedeckej rady. Organizácia, dokumenty a program. Bratislava 1949.

НОВЫЕ ИНИЦИАТИВЫ В РАЗВИТИИ СЛОВАЦКОЙ ФИЛОСОФИИ И НАУКИ В 1945 — 1948 ГОДАХ

Владимир Бакош

Автор сосредоточивает свое внимание на определение идейно-теоретической активности прогрессивных философов и ученых, начиная I съездом работников искусства и научных работников в 1945 году, вплоть до Февральских событий 1948 года. В первой части сосредоточивает свое внимание на публицистику И. Грушовского, в которой он решает вопросы соотношения науки и общества, перспектив научного творчества в социалистическом обществе, значения диалектики в науке, организованного сотрудничества и координации научной работы и т. п.

Во второй части автор рассматривает программные цели и активность возрожденного общества „Научный синтез“. Автор указывает на углубляющуюся идейную

и теоретическую поляризацию словацкой философии, причем автор восхваляет активность прогрессивных философов и ученых, сгруппированных в „Научном синтезе“ и в Философском институте САН, и указывает на значение издаваемого в нем сборника „Philosophica Slovaca“. Они работали не только над теоретическо-методологическими проблемами, но и решали актуальные идейные вопросы и творчески применяли достижения диалектического и исторического материализма в своей научной работе.

NEUE INITIATIVEN IN DER ENTWICKLUNG DER SLOWAKISCHEN PHILOSOPHIE UND WISSENSCHAFT IN DEN JAHREN 1945—1948

Vladimír B a k o š

Der Vf. konzentriert sich auf die Bestandsaufnahme der ideen-theoretischen Aktivität progressiver Philosophen und Wissenschaftler im Zeitraum vom I. Kongress der Künstler und Wissenschaftler im Jahre 1945 bis zum Februar 1948.

Im Mittelpunkt des Teils I steht die Publizistik I. Hrušovskýs, in der er die Fragen des Verhältnisses von Wissenschaft und Gesellschaft, der Perspektiven wissenschaftlicher Arbeit in der sozialistischen Gesellschaft, der Bedeutung der Dialektik in Wissenschaft, organisierter Zusammenarbeit sowie Koordination der wissenschaftlichen Arbeit erörtert.

Im Teil II geht der Vf. den programmatischen Zielsetzungen sowie der Aktivität des neubegründeten Vereins Wissenschaftliche Synthese nach. Er weist auf die sich vertiefende gedankliche und theoretische Polarisierung innerhalb der slowakischen Philosophie hin, wobei er die Aktivität der progressiven in der Wissenschaftlichen Synthese, im Institut für Philosophie der SAdWuK sowie um das Periodikum Philosophica Slovaca versammelten Philosophen und Wissenschaftler hervorhebt. Diese widmeten sich theoretisch-methodologischen Problemen, aber auch aktuellen Tagesfragen und nahmen in ihrer Arbeit die vom dialektischen und historischen Materialismus ausgehenden Impulse auf.